

تجربه‌های یادگیری در آموزش تاریخ

دکتر منصوره کریمی فهی | دبیر مدارس منطقه ۱۲ تهران

اشاره

یکی از اهداف مهم آموزش و پرورش، انتقال موارث و تجارب فرهنگی و تمدنی به نسل بعد و کمک به استمرار جامعه است، و این این هدفی است که مهم از طریق آموزش مواد درسی، به خصوص آموزش تاریخ، محقق می‌شود. بنابراین یکی از سؤال‌های مهم پیش روی هر برنامه‌ریز درسی و هر معلم این است که هدف آموزش و پرورش با آموزش چه نوع محتوا و کدام روش، تحقق می‌یابد.

کلیدواژه‌ها: آموزش تاریخ، تجربه‌های یادگیری،
جان دیویی،

با وجود اهمیت این هدف، به نظر می‌رسد برنامه درسی ما، در ایران، که مرکب از اهداف، محتوای آموزشی، مدرسه، معلم و روش تدریس است، در تحقق بخشیدن به اهداف مزبور نیاز، حمایت بیشتری است. بخشی از این نیاز به حمایت به محتوای آموزشی و بخش دیگر به شیوه تدریس باز می‌گردد. نگاهی اجمالی به محتوا، شیوه تدریس و ارزشیابی این درس نشان می‌دهد که آموزش تاریخ در مدارس کمتر کارآمد است و به تحقق اهداف آموزشی کمکی نمی‌کند. اینک می‌خواهیم باغور در دیدگاه‌های روشی جان دیویی در امر آموزش، راهکارهایی برای کارآمدی آموزش تاریخ در مدارس جست‌وجو و پیشنهاد می‌کنیم.

جان دیویی، به کارگیری روش علوم تجربی را در امر آموزش مناسب‌ترین شیوه جهت تحقق اهداف آموزش و پرورش دانست و از نظریه «تجربه‌های یادگیری» سخن گفته است. حال، در این مقاله می‌خواهیم بینیم بر مبنای شاخص‌های دیدگاه جان دیویی در باره تجربه‌های یادگیری، چگونه می‌توان در آموزش تاریخ تجربه‌های یادگیری مسئله محور طراحی کرد.

دیدگاه جان دیویی در باره فلسفه و روش آموزش و پرورش

از نظر دیویی آموزش و پرورش ضرورت زندگی است؛ (دیویی، ۱۳۴۱: ۲) زیرا استمرار حیات اجتماعی از طریق انتقال موارث و تجارب (عقاید، آرمان‌ها، امیدها، سعادت‌ها، شقاوت‌ها، رسوم) ممکن می‌شود، و آموزش و پرورش، به معنی وسیع خود، تنها وسیله تحقق این استمرار است (همان: ۴). به اعتقاد وی، هدف آموزش و پرورش صحیح، بهبود وضع زندگی است (دیویی، ۱۳۴۶: ۶).

به نظر دیویی، در امر آموزش باید از روش علوم تجربی بهره گرفت (دیویی، ۱۳۶۹: ۱۰۸)، زیرا نیروی تفکر با انباشتن اطلاعات متفرقه و بی‌نظم و تلاش در کسب انواع مهارت‌هایی که در دنیای تجارب و تبلیغات استفاده‌آنی دارد، خاموش می‌شود (همان: ۱۰۰). به گفته وی، آموزش و پرورش واقعی از طریق تجربه به دست می‌آید؛ تجارب آموزشی معنی دار، به هم پیوسته

و مرتبط (همان: ۲۶).

دیویی معتقد است هر تجربه دارای دو جنبه است: یکی جنبه‌آنی و خوشایندی یا ناخوشایندی آن و دیگر تأثیر آن در تجارب بعدی (همان: ۲۸). تجربه در خلأ به وقوع نمی‌پیوندد، بلکه حاصل تعامل میان فرد و محیط اوست (همان: ۴۶). محیط یا شرایط عینی زمینه بسیار گسترده‌ای را در بر می‌گیرد و شامل موضوع، افرادی که فرد در باره موضوع یا واقعه‌ای با آن‌ها سخن می‌گوید، آنچه مربی انجام می‌دهد و نیز شیوه انجام دادن آن، واژه‌های گفته شده، تجهیزات، کتاب‌ها، وسایل، اسباب بازی‌ها، مواد و مصالحی است که فرد با آن‌ها تأثیر متقابل برقرار سازد (همان: ۴۸-۴۷). این شرایط عینی چه به مشاهده، حافظه و اطلاعات حاصل از دیگران مربوط باشد یا به شرایط عینی. تخیلی، باید به یادگیری محتوا و مطالب درسی مربوط باشد (همان: ۸۱).

از نظر دیویی آموزش و پرورش باید بر سه اصل مهم مبتنا یابد: ۱. طراحی اهداف یادگیری معطوف به آینده؛ ۲. تدوین محتوای آموزشی کاربردی و مسئله محور بر مبنای تجربیات موجود و ۳. تربیت دانش‌آموزانی که با بهره‌گیری از این محتوای آموزشی، مشکلات کنونی و آینده جامعه خود را حل کنند (همان: ۹۰).

بر این اساس، اولین قدم هر برنامه‌ریز درسی یا هر معلم، یافتن مطالب لازم برای یادگیری در حیطه تجربه دانش‌آموز است. تجربه باید معنی دار و آموزنده باشد و موجب رشد شود. از نظر تربیتی، تجاربی با ارزش‌اند که از دو شرط تأثیر متقابل و تداوم برخوردار باشند. اصل تداوم تجربه بدین معنی است که هر تجربه‌ای هم از تجارب قبلی بهره می‌گیرد و هم کیفیت تجارب بعدی را متأثر می‌کند (همان: ۴۲). قدم بعدی، چگونگی پیوند این تجارب با محتوای آموزشی سازمان یافته است (همان: ۸۸). معلم باید توجه داشته باشد که آموزش هر موضوع درسی را با کاربرد اجتماعی آن شروع کند (همان: ۹۴؛ دیویی، ۱۳۴۱: ۱۹، ۱۳۶، ۱۱۷). سپس بر اساس اصل رابطه علت و معلول به بررسی عوامل شکل‌گیری آن موضوعات بپردازد (همان: ۹۸). بنابراین درس تاریخ را باید به زندگی اجتماعی معاصر پیوند داد. اگر تاریخ از زمان حال

بر این اساس، اولین قدم هر برنامه‌ریز درسی یا هر معلم، یافتن مطالب لازم برای یادگیری در حیطه تجربه دانش‌آموز است

و محتوای کتاب‌های درسی تاریخ، اهداف آموزش تاریخ در سه حوزه شناختی، نگرشی و مهارتی دسته‌بندی می‌شود. اهداف شناختی شامل اهداف جزئی‌تری چون: تقویت روحیه حقیقت‌جویی، تعقل و تفکر، مطالعه، بررسی، تعمق، تحقیق، نقادی در حوزه تاریخ، فرهنگ و تمدن ایران و سایر کشورهای جهان است. البته، هدف از آموزش تاریخ صرفاً شناساندن میراث فرهنگی و آداب و رسوم گذشته به نسل جوان نیست. بلکه مهم‌تر از اهداف شناختی، اهداف نگرشی و مهارتی‌اند که اهدافی چون تقویت حس خودشناسی، خودباوری ملی و دینی، میهن‌دوستی و توانایی تجزیه و تحلیل رویدادهای مهم تاریخی، اجتماعی و سیاسی را در بر می‌گیرند.

محتوای کتاب‌های درسی دوره‌های ابتدایی و متوسطه نیز بر مبنای همین اهداف تنظیم شده است. در هر دو دوره دانش‌آموزان، با مرور دوره‌ها و سلسله‌های تاریخی، با میراث فرهنگی و تمدنی ایران و جهان در طول تاریخ آشنا می‌شوند. در دوره ابتدایی، بر تاریخ فرهنگی و اجتماعی و در سال‌های متوسطه بر تاریخ سیاسی تأکید شده است.

سؤال مهم این است که چگونه می‌توان با طراحی تجربه‌های یادگیری مسئله‌محور، به این اهداف تحقق بخشید و آموزش تاریخ را در مدارس کارآمد کرد؟

با توجه به اهداف آموزش تاریخ در برنامه درسی ملی ایران و نیز بر اساس شاخص‌های دیدگاه جان دیویی تجربه‌های یادگیری را در آموزش تاریخ بر مبنای دو محور می‌توان تعریف کرد: یکی طراحی محیط آموزشی متناسب با اهداف درس تاریخ و دیگری طراحی تجربه‌های معنی‌دار، ارزشمند و مسئله‌محور در این درس.

۱: طراحی محیط آموزش درس تاریخ بر مبنای دیدگاه جان دیویی

اولین گام برنامه‌ریزان آموزشی و معلمان در ایجاد تجربه‌های یادگیری در آموزش تاریخ، فضا سازی مناسب است. از نظر دیویی، تجربه تعاملی است میان فرد و آنچه - در هر زمان - تشکیل‌دهنده

بگسلد و فقط به گذشته پردازد، متضمن هیچ فایده‌ای نخواهد بود؛ زیرا گذشته از بین رفته است؛ باید از جایگاه حال به حوادث گذشته بنگریم (همان، ۱۳۴۱: ۱۵۴).

اصل مهم دیگر در آموزش و پرورش این است که اهداف یادگیری باید معطوف به آینده باشد و مسائل و مشکلات حال و آینده را برطرف کند (همان، ۱۳۶۹: ۹۰). بنابراین معلم باید تجربیاتی را طراحی کند که مسئله‌محور باشد و سؤال‌هایی را در ذهن دانش‌آموزان ایجاد کند که در حیطه توانایی آنان باشد و برای کسب اطلاعات و پدید آوردن تصورات جدید جویش و اشتیاق بسیار در محصلان ایجاد کند.

چگونه می‌توان در آموزش تاریخ تجربه‌های معنی‌دار و ارزشمند ایجاد کرد؟

طراحی تجربه‌های یادگیری در آموزش تاریخ مستلزم توجه به اهداف آموزش تاریخ در برنامه درسی ملی و محتوای دروس تاریخ در مقاطع مختلف است. پیش از ورود به بحث اصلی، مروری اجمالی بر اهداف آموزش تاریخ و سرفصل‌های دروس تاریخ خواهیم داشت. بر مبنای اهداف کلی برنامه درسی ملی ایران

از رخدادهای تاریخ اسلام و ایران را نیز می‌توان در قالب نمایش نامه در کلاس تاریخ بازسازی کرد و فرصت یادگیری تجربی را برای آن‌ها فراهم ساخت

محیط او است (دیویی، ۱۳۶۹: ۴۶). محیط شامل تمام موارد زیر می‌شود: موضوع، افرادی که با آن‌ها در باره موضوع یا واقعه سخن می‌گوید، اسباب بازی‌ها، کتاب‌ها، یا مواد و مصالح آزمایشی و... این محیط خواه واقعی یا مصنوعی باید منطبق با محیط واقعی زندگی دانش‌آموزان باشد.

۱-۱: کارگاه آموزشی

کلاس تاریخ باید در مکان‌های خاص برگزار شود تا امکان ایجاد فرصت یادگیری و کسب تجربه مستقیم برای دانش‌آموزان فراهم آید. از جمله مکان‌های مورد نیاز و ضروری برای آموزش تاریخ در مقاطع مختلف کارگاه آموزشی با فضای بزرگ و مجهز به انواع امکانات می‌باشد. وجود این کارگاه به معلم فرصت می‌دهد تا محیطی شبیه به محیط واقعی برای تجربه کردن بسیاری از مفاهیم تاریخی ایجاد کند.

از جمله اهداف مهم آموزش تاریخ، شناساندن میراث فرهنگی و تمدنی ایران به دانش‌آموزان است. بنابراین یکی از مفاهیمی که لازم است در درس تاریخ دانش‌آموزان با آن آشنا شوند مفهوم دستاوردهای تمدنی و فرهنگی گذشتگان است. برای آن که دانش‌آموزان به ویژه در دوره‌های ابتدایی و متوسطه، به طور ملموس و عینی با نمونه‌های این دستاوردها آشنا شوند لازم است فرصت یادگیری از طریق تجربه برای آن‌ها فراهم شود. بدین ترتیب علاوه بر آن که دانش‌آموزان در جریان نحوه پیدایش این دستاوردها قرار می‌گیرند، می‌توانند تجربه‌های تاریخی گذشتگان را خود به طور مستقیم و عینی تجربه کنند. این یادگیری پایدار است و برای همیشه در ذهن و اندیشه کودک ماندگار خواهد بود. بخشی از محتوای آموزشی درس تاریخ، آشنایی با نخستین دست‌سازهای مردم ایران و سایر تمدن‌های قدیمی است. برای مثال ظروف سفالی، مهرها، لوحه‌های گلی، چادرها و... می‌توان با ایجاد محیط واقعی یک کارگاه سفال‌سازی، امکان و فرصت ساخت ظروف سفالی را برای دانش‌آموزان فراهم آورد به گونه‌ای که دانش‌آموزان به طور فردی یا گروهی، با استفاده از لوازم موجود مانند خاک رس، چرخ سفال‌گری بتوانند ساخت

ظروف سفالی را تجربه کنند و انواع ظروف را بسازند. در چنین فضایی دانش‌آموزان می‌توانند با ساخت لوحه‌های گلی و سپس حکاکی روی آن‌ها، نحوه ثبت اطلاعات روی کتیبه‌ها را خود تجربه کنند. همچنین می‌توانند فرایند شکل‌گیری خط تصویری، میخی و الفبایی را به طور تجربی بیاموزند و لوحه‌های گلی را که خودشان ساخته‌اند منقش به انواع خط یا تصویر کنند.

دیگردستاوردهای تمدنی گذشتگان، که به نسل‌های بعد انتقال یافت خانه‌سازی با استفاده از امکانات موجود در محیط است. می‌توان با فراهم کردن امکاناتی مانند چوب، شاخ و برگ درخت و پارچه، فرصتی فراهم کرد تا دانش‌آموزان ساخت چادر یا کلبه‌های چوبی را تجربه کنند. این تجربیات علاوه بر جنبه آموزشی، سرگرم‌کننده و مفرح نیز هست و در ذهن کودک ثبت می‌شود. ضمن آن که با ایجاد این گونه فرصت‌های یادگیری، کودکان به هیچ وجه احساس نمی‌کنند آموزش تاریخ برای آن‌ها جنبه تحمیلی و اجباری دارد، بلکه آن را بخشی از بازی‌های کودکانه خود می‌پندارند و به این ترتیب ضمن بازی، با نحوه شکل‌گیری نخستین مظاهر تمدن بشری آشنا می‌شوند.

از دیگر مفاهیم تاریخی که دانش‌آموزان ابتدایی باید فراگیرند مفهوم تغییرات اجتماعی است. دانش‌آموزان می‌توانند مفهوم تغییر را از طریق سیر تغییر زندگی اجتماعی انسان از غارنشینی به جنگل‌نشینی، چادرنشینی، کوچ‌نشینی، یکجانشینی، روستانشینی و شهرنشینی و تغییر شیوه معیشت را درک کنند. اینکه چگونه انسان‌های اولیه ابتدا غذای خود را از گیاهان تهیه می‌کردند و خام می‌خوردند، چگونه توانست ابزار بسازد و به شکار بپردازد، چگونه با آتش آشنا شد و پختن غذا را فرا گرفت، چگونه کشاورزی را آموخت و چگونه به دادوستد پرداخت.

۱-۲: سالن نمایش برای آموزش تجربی مفاهیم فرهنگی، اجتماعی و سیاسی تاریخ

یکی دیگر از مفاهیمی که لازم است دانش‌آموزان ابتدایی آن را فراگیرند مفهوم هویت است. برای

یکی از مفاهیمی
که لازم است
در درس تاریخ
دانش‌آموزان با آن
آشنا شوند مفهوم
دستاوردهای
تمدنی و فرهنگی
گذشتگان است

معلم باید توجه داشته باشد که آموزش هر موضوع درسی را با کاربرد اجتماعی آن شروع کند (همان: ۹۴؛ دیویی، ۱۳۴۱: ۱۹، ۱۳۶، ۱۱۷). سپس بر اساس اصل رابطه علت و معلول به بررسی عوامل شکل گیری آن موضوعات بپردازد

نکته مهم در این مرحله از کار حضور حمایت گرایانه معلم و راهنمایی مستمروی می باشد.

۱-۴: تارنمای مجهز به رایانه و انواع منابع دیجیتالی مربوط به تاریخ

امروزه با گسترش ارتباطات مجازی و دسترسی به فناوری های نوین، یکی از محیط های مورد نیاز هر مدرسه انواع تارنماهای رایانه ای و امکان دسترسی به شبکه های اینترنتی است. از آنجایی که بسیاری از کتابخانه های دنیا بخشی از منابع و اسناد را به صورت دیجیتالی در اختیار اعضا و کاربران می گذراند، ضرورت داد تمام مدارس به اینترنت مجهز باشند و در صورت لزوم گاهی اوقات کلاس تاریخ در تارنمای مدرسه تشکیل شود و معلم، دانش آموزان را با نحوه دسترسی به سایت های معتبر پژوهشی و نیز مراکز فرهنگی و کتابخانه ها آشنا سازد. طراحی تجربه های یادگیری پژوهش محور، مستلزم وجود امکانات اینترنتی و رایانه ای است تا دانش آموز بخشی از اوقات خود را در این فضا بگذراند و به جست و جودر منابع الکترونیکی بپردازد. دسترسی به منابع دیجیتالی در گوشه و کنار دنیا، کودک و نوجوان را به دنیای اطرافش پیوند می زند و شوق یادگیری را در او بیشتر می کند.

۲: طراحی تجربه های مسئله محور و کاربردی در آموزش تاریخ

در کنار آموزش عینی و بصری مفاهیم تاریخی مانند هویت فردی و اجتماعی، کشور، ملیت مرزهای جغرافیایی، و نیز فرایند تغییر دستاوردهای تمدنی و فرهنگی، لازم است دانش آموزان مباحث دیگری از تاریخ را بیاموزند. به خصوص در پایه ها و مقاطع بالاتر، با افزایش سن، و با توجه به اقتضات رشد سنی و ذهنی دانش آموزان، محتوای آموزشی و شیوه ارائه آن نیز باید تغییر کند. از نظر دیویی یکی از اصول صحیح آموزش و پرورش این است که اهداف یادگیری باید معطوف به آینده باشد، بدین معنی که آموزش و پرورش باید دانش آموزان را برای حل مشکلات حال و آینده خود تربیت

آموزش مفهوم هویت فردی، اجتماعی، ملی و دینی لازم است فرصت یادگیری برای دانش آموزان، از طریق اجرای نمایش نامه های تاریخی فراهم شود. بنابراین، وجود سالن نمایش و امکانات لازم برای صحنه پردازی و لباس یکی از محیط های آموزشی مورد نیاز در درس تاریخ است.

از رخداد های تاریخ اسلام و ایران را نیز می توان در قالب نمایش نامه در کلاس تاریخ بازسازی کرد و فرصت یادگیری تجربی را برای آن ها فراهم ساخت. همچنین زندگی و اقدامات بسیاری از شخصیت های تاریخی مانند: پهلوانان، سرداران ملی، شاهان، وزیران و دانشمندان را در هر دوره تاریخ می توان در قالب نمایش بازسازی کرد. آموزش از راه نمایش، می تواند زمینه آشنایی دانش آموزان با کتاب های تاریخی و ادبی را فراهم سازد. دانش آموز برای نگارش نمایش نامه به اطلاعات تاریخی نیازمند است و با راهنمایی معلم می تواند از منابع تاریخی و ادبی بهره ببرد. در تمام مراحل نمایش، معلم نقش راهنما را ایفا خواهد کرد و در کنار دانش آموزان حضور فعال خواهد داشت، اما مجریان اصلی کار باید خود دانش آموزان باشند.

۱-۳: کتابخانه مجهز برای آشنا کردن دانش آموزان با منابع تاریخی

یکی از راه های آگاهی از گذشته تاریخی، تعمق در منابع مکتوب بر برجای مانده از گذشته؛ اعم از کتاب یا اسناد است. دانش آموزان باید با منابع تاریخ نگاری به خوبی آشنا شوند و در جست و جوی حقایق تاریخی به منابع اصلی مراجعه کنند. معلم باید برای معرفی منابع تاریخی، به جای شیوه سخنرانی، دانش آموزان را به طور عملی و از نزدیک با منابع آشنا کند و با تشکیل کلاس درس در کتابخانه محیط یادگیری بهتری برای آنان فراهم سازد. همچنین معلم می تواند نحوه گردآوری اطلاعات از منابع و استفاده از فیش را به دانش آموزان آموزش دهد و از آنان بخواهد اطلاعات مورد نیاز برای نگارش نمایش نامه یا مقاله خودشان را جمع آوری کنند و بر اساس اطلاعاتی که گردآورده اند، نمایش نامه یا مقاله خود را بنویسند.

کند (دیویی، ۱۳۶۹: ۹۰). دیویی راه کار تحقق این هدف را طراحی تجربه‌های یادگیری مسئله محوری می‌داند که کاربرد اجتماعی داشته باشند (همان: ۹۸). بنابراین یکی از راه‌های طراحی تجربه‌های کاربردی در آموزش تاریخ، طرح موضوعات و مسائل روز کشور و جهان است.

به‌تراست آموزش تاریخ سیاسی با مصداق‌هایی از سیاست روز کشور و جهان آغاز شود، سپس با نقب زدن به گذشته، پیشینه تاریخی و عوامل شکل‌گیری آن پدیده بررسی شود. از جمله مسائل مهمی که ذهن دانش‌آموزان دوره متوسطه را به خود مشغول می‌کند بحث انتخابات و احزاب کشور است. معلم هنگام آموزش درس تاریخ می‌تواند با طرح سؤال‌هایی درباره گروه‌ها و جناح‌ها و نقش آن‌ها در انتخابات، نظر دانش‌آموزان را به درس جلب کند، سپس از آن‌ها بخواهد نظرات خود را درباره نقش‌آفرینی هر جناح و گروه بازگو کنند. در پایان بحث، از دانش‌آموزان خواسته شود گزارشی در باره شکل‌گیری حزب در ایران و یا برخی کشورهای جهان تهیه کنند و در کلاس ارائه دهند.

یکی دیگر از مسائل مهم کشور، نهادهای سیاسی و اجتماعی و حدود وظایف آن‌هاست. نظر محصلان را به اهمیت بحث جلب کند. سپس پیشینه شکل‌گیری نهادهای مدنی و اجتماعی و تحولاتی که هریک در طول تاریخ پشت سر گذاشته‌اند را بررسی کند. به کارگیری چنین شیوه‌ای در آموزش موجب پیوند میان تجربیات کنونی دانش‌آموزان و تجربیات تاریخی می‌شود.

نکته مهمی که معلمان باید در نظر داشته باشند، این است که آموزش مراحل پژوهش باید با آموزش محتوا و سرفصل‌های درسی توأم شود و در زمان بندی مناسب صورت گیرد. یعنی در پایان هر پژوهش، دانش‌آموزان محتوای آموزشی پیش‌بینی شده در برنامه درسی را نیز باید فرا گرفته باشند.

در تمام مراحل در واقع دانش‌آموز در حال تجربه کردن است. از زمان نگارش نمایش‌نامه و شخصیت‌پردازی، تا طراحی صحنه و لباس نمایش، دانش‌آموز، گذشته تاریخی را خود تجربه می‌کند. وقتی با راهنمایی معلم برای نمایش خود چند شخصیت زرتشتی از جمله یک موبد خلق می‌کند، یا وقتی در بخشی از سن نمایش،

آتشکده‌ای برپا می‌کند، یا وقتی برای تهیه لباس به مشاهده دقیق تصاویر برجای مانده از آن دوران می‌پردازد و به خصوص در هنگام اجرای نمایش که شخصیت‌های داستان، کتاب اوستا را در دست گرفته و مطالبی از زرتشت بر زبان می‌آورند، در واقع خود را در آن فضا و موقعیت حس می‌کند. دانش‌آموزان می‌توانند با راهنمایی معلم، نمایش‌نامه‌ای درباره چگونگی گرایش ایرانیان به اسلام اجرا کنند و ظلم و تعصب روحانیون زرتشتی و بی‌توجهی آنان به وضعیت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مردم را در قالب نمایش ارائه کنند. برای مثال ممانعت فرزندان طبقات پایین جامعه از سوادآموزی را در قالب نمایش اجرا کنند.

تاریخ به عنوان یک منبع شناخت هستی و سنت‌های تاریخی و همچنین عبرت‌های تاریخ می‌تواند در آینده برای چنین موضوعی اختصاص یابد.

هان ای دل عبرت بین از دیده عبرت کن هان
ایوان مدائن را آینه‌ی عبرت دان

منابع

۱. بازارگادی، علاء‌الدین. «چگونه باید تاریخ را تدریس کرد». آموزش و پرورش، سال دهم، ش ۹۰، ۶-۹.
۲. باقری، خسرو، نرگس سجادی. «هدف‌های درس تاریخ بر اساس رویکردی اسلامی در فلسفه‌ی برنامه درسی». مجله پژوهش‌های برنامه درسی، انجمن مطالعات برنامه درسی ایران، دوره اول، شماره اول، (۱۳۸-۱۱۱). بهار و تابستان ۱۳۹۰.
۳. باقری، خسرو. درآمدی بر فلسفه تعلیم و تربیت جمهوری اسلامی ایران، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۸۷.
۴. دفتر همکاری حوزه و دانشگاه با همکاری دکتر علی محمد کاردان. فلسفه تعلیم و تربیت، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، ۱۳۷۲.
۵. دیویی، جان. مقدمه‌ای بر فلسفه آموزش و پرورش (دموکراسی و آموزش و پرورش)، مترجم: ا.ح. آریان پور، تبریز: کتاب‌فروشی تهران، ۱۳۴۱.
۶. دیویی، جان. تجربه و آموزش و پرورش، مترجم: اکبر میرحسینی، تهران: مرکز ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۶۹.
۷. دیویی، جان. مدرسه و شاگرد، مترجم: مشفق همدانی، با مقدمه دکتر سیاسی و ادوارد کلاپارد، تهران: شرکت سهامی چاپ کیهان، ۱۳۴۶.
۸. مجد، مصطفی. آموزش تاریخ: رویکردها و چالش‌ها، تهران: رسانش نوین، ۱۳۹۱.
۹. نصرالله‌الحی: راهکارهای آموزش تاریخ، تهران: شورا، ۱۳۸۸.
۱۰. مهرمحمدی، محمود و همکاران. برنامه درسی نظرگاه‌ها، رویکردها و چشم‌اندازها، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت) و مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۹۰.